Check for updates

KİLİKYA FELSEFE DERGİSİ Sayı: 1, Nisan 2018, ss. 27-38
CILICIA JOURNAL OF PHILOSOPHY Issue: 1, April 2018, pp. 27-38

Makale Geliş Tarihi | Received: 01.02.2018
Makale Kabul Tarihi | Accepted: 04.03.2018

E-ISSN: 2148-9327
http://philosophy.mersin.edu.tr
Araştırma Makalesi | Research Article

DİL FELSEFESİNDEKİ KLASİK ANLAYIŞA KARŞI SAUSSURE'ÜN ÖRTÜK İTİRAZLARI

S. Atakan ALTINÖRS*

Öz: Ferdinand de Saussure yepyeni bir dil kavrayışı ışığında, yirminci asrın başlangıcında lengüistiği müstakil bir bilim olarak kurmuştur. Makalemizde gerekçelendirmeye çalıştığımız temel iddiamız, lengüistiği kurarken Saussure'ün bir yandan da dil felsefesindeki klasik anlayışla örtük bir hesaplaşma içinde olduğudur. Böylece, Saussure'ün açıkça ifade etmeden hesaplaştığı anlayışı ve hangi filozoflardan kaynaklandığını gün ışığına çıkarmayı denedik. Bu çerçevede, Saussure'ün derslerinde ve yazılarında, dil felsefesindeki klasik anlayışa esasen şu üç büyük itirazda bulunduğunu tespit ettik: 1) Dilsel işaret/gösterge işaret edene/gösterene indirgenemez: Hem dilsel işaret, işaret edenden ibaret değildir, hem de işaret eden kelime ile aynı şey değildir. 2) Dil öncesi idealar varsayımı geçersizdir. 3) "Anlam taşıma/anlamlılık", bir "yerini tutma" olgusu değildir. Onun, sıraladığımız bu itirazlarını, felsefe tarihindeki adını anmadığı muhataplarının görüşleriyle ilişkilendirerek inceledik.

Anahtar Kelimeler: Dil Felsefesi, İşaret, Anlam, İdea, Saussure

SAUSSURE'S IMPLICIT OBJECTIONS AGAINST CLASSICAL APPROACH IN PHILOSOPHY OF LANGUAGE

Abstract: Ferdinand de Saussure established linguistics as an independent science in the light of a brand new conception of language in early twentieth century. Our basic claim, which we try to justify in our paper, is that Saussure, while establishing linguistics, was implicitly defying the classical approach in philosophy of language. Thus, we tried to bring to light the approach that Saussure tacitly withstands and the philosophers from which such approach arose from. Consequently, we identified that Saussure put forward the following three major objections against classical approach of philosophy of language in his lessons and writings: 1) A linguistic sign cannot be reduced to a signifier, seeing not only that a linguistic sign does not only consist of a signifier, but also that a signifier is not identical to a word. 2) The assumption of pre-language ideas is invalid. 3) "Signification" is not a "substitution" phenomenon. We checked out these objections in relation to the views of his counterparts in the history of philosophy, whom Saussure never named.

Keywords: Philosophy of language, Sign, Signification, Idea, Saussure

* Doç. Dr. | Assoc. Prof.
Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türkiye | Galatasaray University, Faculty of Humanities and Sciences, Department of Philosophy, Turkey

aaltinors@gsu.edu.tr

Altınörs, S. A. (2018). Dil Felsefesindeki Klasik Anlayışa Karşı Saussure'ün Örtük İtirazları. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 27-38.

1. Giriş

Geçtiğimiz yüzyılın başlarında yeni bir beşerî bilimin temelleri Saussure tarafından atıldı: Dilbilim. Cenevreli bilginin pek de uzun sayılmayacak elli altı yıllık ömrüne sığdırdığı bu başarısı, ardından gelen bir kuşağın onun perspektifini dil dışındaki beşerî fenomenlerin de incelenmesinde genel bir yaklaşıma dönüştürmesiyle taçlandırıldı: Saussure'den sonra "yapısalcılık" diye adlandırılmış olan son derece üretken bir yaklaşım doğdu. Ancak bizim bu makalede inceleyeceğimiz konu, ne özel olarak Saussure'ün kurduğu yeni beşerî bilim ne de bıraktığı büyük düşünsel mirasın yapısalcılığa dönüşümü olacak. Makalemizde temellere inerek Saussure'ün, kendisinden önce birtakım filozofların neredeyse üstünde ittifak ettiği dil anlayışına örtük/zımnî karşı çıkışının izlerini süreceğiz. Saussure'ün kendi perspektifini şekillendirmede rol oynamış ve üstü örtülü kalmış olduğunu savunacağımız eleştirel hareket noktasının bir düşünsel arkeolojisine teşebbüs edeceğiz. Bu teşebbüsümüzü meşru kılan da her şeyden önce Saussure'ün, karşılaştıracağımız filozofların kullandığı terminolojiyi sahiplenmiş olmasıdır: *Idée*, *substance*, *esprit*, *signe*, *concept* gibi, Saussure'ün *Dersler*'inde ve *Yazılar*'ında sık sık geçen terimler felsefe kökenlidir. Ayrıca, her ne kadar özel isimler zikretmese de Saussure'ün "filozofların sundukları anlayışların çoğu", "filozofların dil verisi sandıkları şey" (2014, s. 227), vb. ifadeleri, kendinden önceki birtakım felsefî dil anlayışlarına eleştirel yaklaştığının kanıtıdır. Makalemizin ilerleyen kısımlarında, örtük itirazları yanında, Saussure'ün "filozoflar" genel hitabıyla dilin bir *nomenklatura*'ya indirgenmesine yönelttiği açık eleştiriye de yer vereceğiz. Özel isim zikretmemesinin sebebi ise, muhtemelen Saussure'ün yeni bir bilim olarak lengüistiği felsefî mülâhazalardan vâreste tutma -haklı- titizliğine dayansa gerekir.

Böylece makalemizde gerekçelendirmeye çalışacağımız ana iddiamız, müstakil bir bilim olarak lengüistiği[1] kurarken Saussure'ün zihninin arkasında, dil felsefesindeki klasik anlayışla bir hesaplaşmasının da olduğudur. Makalemizde, Saussure'ün hesaplaştığı anlayışın ne olduğunu ve hangi filozoflardan kaynaklandığını gün ışığına çıkarmayı deneyeceğiz. Bunu yaparken aynı zamanda Saussure'ün karşı savlarındaki haklılık payını da değerlendireceğiz. Bu surette, kendisinden önce dil felsefesindeki klasik anlayışın, Saussure'ün şu üç örtük itirazına muhatap olduğunu öne süreceğiz: 1-Dilsel işaret/gösterge[2] işaret edene/gösterene indirgenemez. 2-Dil öncesi idealar varsayımı geçersizdir. 3-"Anlam taşıma/anlamlılık", bir "yerini tutma" olgusu değildir. Öyleyse, bu itirazlarının her birini alt başlıklar hâlinde incelemeye geçelim.

2. Dilsel İşaret/Gösterge, İşaret Edene/Gösterene İndirgenemez

Barthes'ın da tespit ettiği gibi (2012, s. 47) Saussure öncesinde işaret/gösterge [*signe*], işaret edene/gösterene [*signifiant*] indirgenmiştir. Saussure kavram ile işitsel imgenin bileşimine *signe* der (1995, s. 99) ve hemen ardından da *signe* teriminin yaygın kullanımda bununla

[1] Makalemizde, Fransızca *linguistique* terimini yer yer okunduğu gibi yazarak kullanmamızın nedeni şu: Yukarıdaki cümlede de görüldüğü gibi ("... müstakil bir bilim olarak lengüistiği...") *bilim* kelimesinin hemen ardından *dilbilim* desek, tuhaf kaçacak mantıksal açıdan: Totolojiye dönecek.

[2] Makalemizde, *signe*, *signifiant* ve *signifié* terimleri için, Türkçe dilbilim ve semiyotik terminolojisine yerleşmiş gösterge, gösteren ve gösterilen karşılıkları yanında, işaret, işaret eden ve işaret edilen terimlerini de kullanacağız. Bunun sebebi, eski kelimelere düşkünlükten ziyade, Türkçemizde gösterge kelimesinin göz ve görme ile çağrışımsal bağı. İşaret ise, dil ile daha yakın çağrışımı olan bir kelime.

genellikle işitsel imgenin, kelimenin kastedildiğini söyler. Gerçekte Saussure'ün "işitsel imge" [*image acoustique*] olarak tanımladığı işaret eden, kelime ile tastamam aynı şey değildir (bu alt başlığımızın sonunda, Saussure'ün *Dersler*'inde ve *Yazılar*'ında[3] dilin yapısını tasvir ederken neden örnek olarak kelimelere başvurmak durumunda kaldığına dair kendi ağzından cevabını da ele alacağız). Demek ki Saussure bu hususta, aslında iç içe geçmiş iki itirazda birden bulunmaktadır: i) Dilsel işaret, işaret edenden ibaret değildir. ii) İşaret eden de kelime ile aynı şey değildir. Onun bu çifte itirazını teker teker inceleyelim.

Felsefe tarihinde işaretin işaret edene indirgendiği ve dilsel işaretten de genellikle kelimelerin anlaşıldığı görülür. Dördüncü alt başlığımızda daha ayrıntılı ele alacağımız bir müşterek görüş etrafında, felsefe tarihinde birçok filozof kelimelerin, ideaların ya da fiilî kavrayışlarımızın duyulur işaretleri olduğunu savunmuştur. Bu görüş tâ Platon'dan itibaren felsefe tarihinin her döneminde temcit pilavı gibi önümüze konur. Saussure bu bağlamda gerçekten de düşünsel bir devrim yaparak işaretin, "işaret eden + işaret edilen", yani "işitsel imge + idea" şeklindeki bütünsel yapısını keşfetmiştir. Onun devrimsel vukufu ışığında bakıldığında, felsefe tarihi boyunca işlenen klasik dil anlayışı, işaretin işaret edene indirgenmesi hatasını mütemadiyen tekrarlamıştır.

Saussure yeni bir bilim olarak lengüistiği kurarken düşüncelerini ifade etmek üzere, ilk elde, konuyla ilgili felsefî terimlerden yararlanmıştır. Asırlardır kullanılagelen hazır felsefî terimlerin mecburen kullanıldığı bir söylemin/diskurun içinden, bu yeni bilimin özgün terminolojisinin de doğuşuna şahit oluruz. Yerleşik bir felsefe terimi olarak *signe* de onun sahiplendiği anahtar bir terimdir. Saussure'ün bu terime klasik felsefî dil anlayışlarında yüklenmiş olan anlam çağrışımından kaçınmak için *signe*'i sahiplenmekte önce bir tereddüt geçirdiği de vakıadır: *Yazılar*'ında *signe* yerine *sème* terimini, buna bağlı olarak da *signifiant* yerine *aposème* ve *signifié* yerine de *parasème* terimini kullanmayı denemiştir (2014, ss. 112-113). Bu yeni *sème* teriminin *signe* karşısındaki avantajını da şöyle izah eder: "*Gösterge/işaret sesçil [phonique] olmayabilir, sème de. Ama gösterge/işaret dolaysız jest, yani bir sistemin ve uzlaşımın dışında olabilir. Sème = 1° uzlaşımsal işaret, 2° (aynı biçimde uzlaşımsal) bir sistemin öğesi olan işaret*" (2014, ss. 110-111). Böylece Saussure, *sème* terimi sayesinde, işaretin sesçil yüzü ile düşünsel yüzü arasında varsayılacak her türlü ayrımın devre dışı bırakıldığını belirtir (2014, s. 111). Demek ki onun kaçınmaya çalıştığı şey, konusu bakımından anahtar role sahip signe teriminin bizatihi kendisi değil, onun kavramsal içeriğidir. Saussure'ün *signe*'in felsefedeki kavramsallaştırılma biçimiyle açıktan bir hesaplaşmasına, yazdıklarında ve söylediklerinde rastlanmamakla birlikte, onun ortaya attığı yeni *signe* kavrayışına bakıldığında örtük itirazı gün ışığına çıkmaktadır. Asıl meselenin de artık onun açıkça yazdığı gibi sadece "uzlaşım"ı kapsamına almaktan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır: Asıl mesele, eski filozofların *signe*'i sadece *signifiant* zannetmelerinde yatar. Saussure'ün düşünsel devrimi, işaretin "işaret eden + işaret edilen", yani "işitsel imge + idea" şeklindeki bütünsel yapısını keşfetmiş olmasıdır.

Saussure'de dilsel işaret kelimeden ibaret olmadığı gibi, işaret eden/gösteren de kelime ile aynı şey değildir. İşaret edenin kelime ile farkını açıklamak üzere, Jakobson'un oldukça yalın

[3] Makalemizde, Saussure'ün *Cours de linguistique générale*'i için *Dersler*, *Ecrits de linguistique générale*'i içinse *Yazılar* kısaltmasını kullanacağız. Alıntılarımızda ve atıflarımızda, *Dersler* için Kaynakça'da künyesini belirttiğimiz Fransızca edisyonunu kullandık; *Yazılar* içinse, yine Kaynakça'mızda belirtilen Türkçe çevirisini. Sadece, çeviride, *idée* kelimesinin karşılandığı "düşünce" yerine, biz makalemizde *idea*'yı kullanmayı tercih ettik.

bir örneğinden yararlanalım. Jakobson Fransızcada *pain* diye yazılan kelimeyi örnek verir (1976, s. 39). *Pain* kelimesi Fransızca sözlükte arandığında meselâ şöyle bir tanıma rastlanabilir: "Su, tuz ve maya eklenen unun yoğrulup mayalanmaya bırakılmasının ardından fırında pişirilen gıda". Bu, *pain* kelimesinin işaret edileni/gösterilenidir. Bu kelimenin telâffuzu, yazı ile ifadesinden farklı olarak *ρε͂*dir ve biri şayet Jakobson'a *ρε͂* derse, bu işaret eden/gösteren Jakobson'a mütekabil işaret edilenini/gösterilenini çağrıştırır: "Su, tuz ve maya eklenen unun yoğrulup mayalanmaya bırakılmasının ardından fırında pişirilen gıda" ideasını. Diğer yandansa, Jakobson bu gıdayı düşünecek olduğunda, onun zihninde belirecek olan akustik/sesli imge *ρε͂* olacaktır (1976, s. 40). Böylece, örnekte söz konusu ideaya işaret eden, *pain* kelimesi değil, *ρε͂* işitsel imgesidir.

Saussure dilbilim için kelimeyi anlamanın üç farklı yolu olduğunu kaydeder: 1° Kelimeyi tamamen bizim dışımızda olan bir varlık yapmak ki bu durumda kelimenin anlamı, ondan ayrı bir şey hâlini alır. İkisi de hem bizim zihnimizden hem de birbirinden bağımsız bir mevcudiyet edinir. 2° Kelimenin bizim dışımızda olduğunu, anlamınsa bizde olduğunu varsaymak ki bu durumda biri maddî, diğeri mânevî iki farklı şeye dönüşürler. 3° Kelimenin de tıpkı anlam gibi bilincin dışında olmadığı şeklindeki anlayış (2014, s. 91). Öyle anlaşılmaktadır ki Saussure ilk iki yolun, tipik bir örneğine Locke'un yaklaşımında rastladığımız klasik felsefî anlam teorisindeki "zihindeki ideanın dışsal işareti olarak kelime" varsayımına gideceğini görür. O bu yüzden üçüncü yolu seçerek ve meselenin kelimeler üzerinden değil, dilsel işaretler üzerinden açıklanması gerektiğini fark ederek "anlam", "işaret edilen olarak kavram ya da idea" ve "işitsel imge olarak işaret eden" unsurlarının üçünün de zihinsel entiteler olmak temelinde birleştiğini savunur.

Gelelim Saussure'ün lengüistiğin özgün unsuru olarak öne sürerek tanımladığı "dilsel işaret"ler yerine, incelemesinde neden kelimeleri örnek olarak kullandığına. Bunun sebebini şöyle izah eder:

> Dilin somut entiteleri ya da birimleri doğrudan doğruya kavranamadığından, kelimeler üstünde işlem yapacağız. Kelimeler, dilsel birim tanımını tam olarak kapsamasa da, en azından onun [: dilsel birimin] somut olma avantajı taşıyan yaklaşık bir fikrini verir […] Kelimeler hakkında ortaya çıkarılacak ilkeler, genel olarak entiteler için de geçerli olacaktır. (1995, s. 158)

Dilsel işaretler, ancak negatif farklılıklarıyla anlaşılır şeyler olduğundan, konuyu kelime örnekleri üzerinden giderek açıklamak en elverişli yoldur. Onun deyişiyle "*[dilsel] olgular kütlesine egemen olamamak pahasına, pozitif birimlerin [:kelimelerin] yardımıyla ilerlemek zorundayız*" (2014, s. 91). Böylece, Saussure'ün özel bir terim olarak kelime'yi kast ettiği bağlamlar hariç, kelimelerden bahsettiğinde asıl maksadının "dilsel işaretler" olduğunu hatırda tutmamız gerekir.

3. Dil Öncesi İdealar Varsayımı Geçersizdir

Saussure'ün, aslında yukarıda inceleye geldiğimiz ilk itirazının zorunlu bir mantıksal sonucu olan ikincisi, ideaların dil öncesi mevcudiyetini varsayan yaygın felsefî tutuma dönük reddiyesidir. Felsefedeki bu tutumun kökleri Platon'a kadar uzanır ve farklı versiyonları dil öncesi düşünceyi mümkün görmeleri temelinde birleşir. Biraz daha açarak söylendiğinde, bu tutum insan zihninin, onlar henüz adlandırılmadan önce de idealara sahip

olduğunu varsayar. Üstelik bu anlayışın sadece Platon'vârî bir "doğuştancılık"ı savunan filozoflarca değil, doğuştancılığa şiddetle karşı çıkan Locke gibi ampiristlerce de desteklendiğine şahit olunur. Locke'un bu hususta düşüncelerini kısaca gözden geçirmemiz, Saussure'ün eleştirel hareket noktasını anlamak bakımından aydınlatıcı bir örnek olacaktır.

Locke *Essay*'in, kelimelerin ve genel olarak dilin incelendiği III. kitabının hemen başında, insanların içsel kavrayışlarını [*conceptions*], başkalarına dil vasıtasıyla ifşa ettiğini tespit eder (III, I, §2).[4] İnsanlar zihinlerinde görünmez ve kapalı bir şekilde bulunan düşüncelerini birbirlerine iletebilmek için dışsal ve duyulur işaretlere ihtiyaç duymuştur (III, II, §1). Bu amaçla en kullanışlı işaret olan eklemli/artiküle seslerden müteşekkil kelimeleri icat etmiştir. Locke insan zihninin "soyutlama" yoluyla (yani tikel ideaların benzer yanlarını bir araya getirip benzer olmayan yanlarını dikkate almayarak) daha genel idealara ulaştığını savunur. Böylece, örneğin bir bebek babasına ve çevresindeki diğer kimselere ilişkin tikel temsillerin ortak özelliklerine tek bir idea altında vakıf olmaya adım adım yükselir ve bu genel "adam" ideasını, kendi cemiyetinde konvansiyonel olarak kabul edilmiş bir kelimeyle adlandırır (III, III, §7). Locke'un idealar ile dil arasındaki ilişkilendirmesini böyle kısaca gözden geçirmek bile, onun konuyu, önce zihinde ideaların meydana getirildiği ve ondan sonra da onların adlandırıldığı biçiminde açıkladığını net olarak ortaya koyar.

Görebildiğimiz kadarıyla, felsefe tarihinde istisnaî bir şekilde, dil öncesi kavramsal bir düşüncenin mümkün olamayacağını kararlılıkla savunan düşünür Condillac olmuştur. Condillac insanda dil öncesi ya da dil dışı bir düşünce bulunmadığı tezini, radikal nominalizmiyle tutarlı bir şekilde geliştirmeyi başarmıştır. Eserlerinde her zaman övgüyle bahsettiği Locke'u bile bu hususta eleştirmekten geri durmamış ve onu müdrikenin faaliyetinde işaretlerin ne kadar zarurî olduğunu görememekle suçlamıştır (Condillac, 2010, I, IV, II, §27). Zira ona göre, "*Locke zihnin, kelimeler işe karışmaksızın ideaları birleştirdiği veya ayırdığı zihin önermeleri meydana getirdiğini farz eder*" (2010, I, IV, II, §27). Locke'un bu faraziyesi, dil dışı ya da dil öncesi bir düşüncenin mümkün olduğunu tasdik mânâsına geleceğinden, Condillac'ın nezdinde asla kabul edilemez. Saussure'ün -kendisinden sonra, bunun yerine "yapı" teriminin tercih edileceği- "sistem" teriminin de Condillac'ın muhtelif eserlerinde sık sık geçmesi de Saussure'ün ondan esinlenmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.[5]

Saussure'ün yaklaşımını değerlendirdiği sırada Benveniste'in de belirttiği gibi (2004, s. 51) insan zihni başlangıçta "boş formlar" veya "adlandırılmamış kavramlar" içermez. Bizzat Saussure de bu hususu *Dersler*'inde belirtmektedir:

> Kelimelerle dışa vurulmasından soyutlanmış hâliyle, psikolojik olarak düşüncemiz sadece biçimsiz, ayrımlaşmamış bir kütleden ibarettir. [...] Kendi başına ele alındığında düşünce, hiçbir şeyin zorunlulukla sınırlandırılmadığı bir bulutsu [*nébuleuse*] gibidir.

[4] Makalemiz boyunca, Locke, Leibniz, Condillac gibi klasik filozofların eserlerine, geleneksel atıf formatıyla, sırasıyla (Roma rakamlarıyla) bölüm, (Roma rakamlarıyla) fasıl, (Arap rakamlarıyla ve § işaretiyle) paragraf numaralarını yazarak atıf yapmayı tercih ettik.

[5] Bu konuda daha kapsamlı bir tartışma için, Marc Angenot'nun, Condillac'ın dil hakkındaki fikirleriyle Saussure arasındaki bağlantıları irdelediği şu makalesine bkz: "Condillac et le Cours de linguistique générale", dijital nüshası: http://marcangenot.com/wp-content/uploads/2012/04/condillac.pdf

> Önceden tesis edilmiş [*préétablies*] idealar yoktur ve dilin ortaya çıkışından önce hiçbir şey ayırt edilmiş/seçik değildir. (1995, s. 155)

Öyle anlaşılmaktadır ki Saussure, Locke'ta rastlanan türde bir açıklamayı hatalı bulur. İnsan zihninde önce kavramların teşekkül ettiği ve bundan sonra gelen bir operasyonla kavramların adlandırıldığı varsayımı geçersizdir. Onun itirazına konu olan bu varsayım, birinci alt başlığımızda gördüğümüz gibi, filozofların dilsel işareti kelimeye indirgemiş olmaları hatasıyla zaten baştan sakatlanmıştır. Saussure, dilsel işaretin, kavram ile ona işaret eden işitsel imge bütünü olduğunu savunarak, ikisinin ayrı kompartmanlarda değerlendirilmesini mümkün görmemektedir.

Saussure'ün "hayli yaygın" olduğunu belirterek ve "yüzeysel" diye nitelendirerek eleştirdiği dil anlayışı, dili özü itibariyle bir *nomenklatura*'dan, bir adlar listesinden ibaret görür (1995, s. 97). Özel isim zikretmeden, felsefedeki klasik dil anlayışını son derece naif bularak şöyle eleştirir: "*Dil filozoflarının sahip oldukları veya en azından savundukları anlayışların çoğu, yakınındaki hayvanları çağırıp onlara ad veren Âdem Babamızı akla getirir*" (2014, s. 227). Hemen ardından da filozofların "dil verisi sandıkları şey"e itirazlarını sıralar: İlki, dilin temelini adların oluşturduğunu sanmalarına itirazıdır (2014, s. 227). Onun daha da "vahim" diye nitelendirdiği, filozofların ikinci hatası ise şudur: Nesne bir adla adlandırıldıktan sonra, sanki o hiçbir değişikliğe uğramadan kuşaktan kuşağa aktarılacak bir bütün meydana getiriyormuş gibi değerlendirilir (2014, s. 228). Herhangi bir değişiklik olursa da bunun ancak ad cephesinde olacağı zannedilir; oysa idea cephesinde, içerik cephesinde de değişiklik olur (2014, s. 228). Neticede Saussure'ün nezdinde bu anlayış, kelimelerden önce mevcut idealar varsayımına dayanır (1995, s. 97). Filozofların savunduğunun aksine, Saussure'e göre dili, ondan önce zaten hazır bulunan ideaların veya kavramların adlandırılmasından itibaren açıklamaya kalkışmak hatalı bir tutum olacaktır.

Saussure dili şöyle bir sistem olarak görür: "*Dil, terimlerinin anlık hâli dışında hiçbir şeyin belirleyici olmadığı saf/katışıksız bir değerler sistemidir*" (1995, s. 116). Sistemden kaynaklanan/doğan değerler olarak kavramlar sadece "ayrımsal"dır [*différentiels*]. Yani, kavramlar, içerikleri bakımından pozitif olarak belirlenmiş değildir; onlar sadece sistemin diğer terimleriyle bağlantıları bakımından negatif olarak belirlenmiştir (1995, s. 162) Bu itibarladır ki Saussure'e göre "*dilde sadece ayrımlar vardır*" (1995, s. 166). Saussure dilde, [dilin] sisteminden önce ne idealar ne de sesler bulunduğunu vurgular (1995, s. 166). Dolayısıyla da Saussure açısından dil yalnızca sistemden kaynaklanan/doğan kavramsal ve sessel ayrımlar ihtiva eder (1995, s. 166). Diğer bütün semiyotik sistemlerdeki gibi dilde de işareti oluşturan şey, diğer işaretlerden farklılığıdır; yani, işaretin mizacı "ayrım/farklılık"tır (1995, s. 168). Böylece Saussure dilsel işaretlerin değerlerinin, mevcut bir dil sistemi içindeki karşılıklı sınırlandırmalar ya da aynı anlamda "farklılıklar" yoluyla belirlendiğini düşünmektedir. Bu bakımdan da Saussure için dil, tözsel [*substantielle*] değil, saf biçimsel/formel bir yapıdır (1995, s. 169). Saussure'ün dilsel işaret hakkındaki "kâğıt metaforu" da (1995, s. 157) bir hayli açıklayıcıdır. Şöyle ki ona göre dilsel işaret, bir yüzünün düşünce, diğer yüzünün ise ses olduğu bir kâğıda benzer. Kâğıdın ön yüzünü makasla kesince ister istemez arka yüzü de kesilmiş olur. Dilde de aynı şekilde ne ses düşünceden ayrılabilir ne de düşünce sesten.

Saussure'e göre bir dilsel işaretin/göstergenin kimliği/aynılığı yalnız başına değil, ancak onun ait olduğu dil sistemi içindeki diğer işaretlerle arasındaki dizimsel ve çağrışımsal

ilişkilerin toplamınca tayin edilir. Bu toplam ilişkiler kümesi değerleri belirler. Nasıl ki satrançtaki vezir, piyon, fil ya da atın oyun dışında ne olduğunu, hangi anlama geldiğini sormak saçmaysa, dil için de her unsurun tek başına ne olduğunu araştırmak mânâsızdır (2014, s. 77). Saussure karşılıklı değerlerin belirlenmesinde sistemin önceliğini vurgular:

> Dahası, böyle belirlenen değer fikri bize, bir unsuru basitçe belirli bir sesin belirli bir kavramla birliği saymanın büyük bir yanılsama olduğunu gösterir. Onu böyle tanımlamak, parçası olduğu sistemden izole etmek olur; unsurlarla işe başlanabildiğine ve onların toplamını alarak sistemin inşa edilebildiğine inanmak olur. Oysa tersine, içerdiği unsurlara analizle erişmek için zincirleme bütünden yola çıkmak gerekir. (1995, s. 157)

Saussure'ün bu "sistem" vurgusu kendisinden sonra beşerî bilimlerin birçoğuna model teşkil ederek "yapısalcılık" paradigmasına dönüşecektir. Değerlerin tesisinde aynı zamanda kolektivite de aslî bir rol oynar: Yegâne varlık sebepleri kullanımdan ve genel ittifaktan kaynaklanan değerler tesis etmek için kolektivite zorunludur; birey tek başına hiçbir değeri sabitlemeye muktedir değildir (1995, s. 157).

Bu "değer" anlayışından hareketle Saussure'ün dilden önce kavramların mevcudiyetine itirazında kullandığı en bâriz ampirik delil, bir dilin ihtiva ettiği birtakım kavramların başka bir dilde upuygun karşılığının bulunmayabilmesidir. Saussure'ün ifadesiyle "*kelimeler, önceden verili kavramları temsil etmekle görevli olsaydı, her dildeki her bir kelime için tam karşılıklar olurdu*" (1995, s. 161). Bu hususta, *Dersler*'inde yer alan bir örnek şudur: Fransızca *mouton* İngilizce *sheep* ile aynı anlama gelirse de aynı anlamı taşımaz: Pişirilerek sofraya konan ete İngilizce'de *mutton* denir, *sheep* denmez. *Sheep* ile *mouton* arasındaki değer farklılığı, ilk kelimenin yanı sıra ikinci bir unsur bulunmasından, Fransızca *mouton*'da ise benzeri bir durum olmamasından kaynaklanır (1995, s. 160). Saussure'ün kullandıkları dışında ikinci bir örnek de verelim: Fransızcada, İngilizcedeki *cheep* kelimesinin tam muadilinin bulunmadığı görülür. Fransızcadaki *bon marché*, İngilizcedeki *cheep*'in tam karşılığı değildir. Bu gibi durumların da gösterdiği haliyle, Saussure'e göre dilde, önceden verili idealar veya kavramlar yerine, sistemden kaynaklanan değerler vardır (1995, s. 162). Saussure işareti yaratanın idea değil, ideaya ilk anda yol gösterenin işaret olduğunu vurgular (2014, s. 59). Bir şeye işaret etmenin/bir anlama gelmenin [*signifier*], bir işaretin/göstergenin içeriğini kuşanması olduğu kadar, bir ideanın işaretini kuşanması olduğunu da kaydeder (2014, s. 115). Sonuç olarak, Saussure'ün perspektifinden bakıldığında, eski kuşak filozofların dil öncesi idealar varsayımı geçersizdir.

4. "Anlamlılık", Bir "Yerini Tutma" Olgusu Değildir

Dil felsefesinde asırlardır egemen olan anlayışın bir diğer varsayımı ise "anlamlılık" hakkındadır: Saussure'e kadar filozoflar "dilsel ifadeleri anlamlı kılan şey nedir?" sorusunu, kelimelerin bir "yerini tutma" işleviyle anlam kazandıkları şeklinde cevaplamıştır. Önceki alt başlıklarımızda da geçtiği gibi, kelimelerin anlamları, onların işaret ettiği, yani yerini tuttuğu idealar veya fiilî düşüncelerimizdir. Saussure'ün perspektifinden bakıldığında, geçmişteki bu varsayım da geçersizleşmektedir. Önce varsayımı örneklendirelim, ardından da Saussure'ün görüşünü irdeleyelim.

Felsefe tarihinde anlamlılığı bir yerini tutma ya da temsil etme olgusu biçiminde açık açık tanımlamış olan Locke, Condillac, Port-Royal Ekolü mensupları, Leibniz gibi birçok filozof yanında, eserlerinde bu tür açık bir tanım yer almamakla birlikte böyle bir tanıma taraftar olacakları, dil hakkındaki genel mülâhazalarından çıkarsanabilen Descartes, Rousseau, Bergson gibi nice filozof da vardır. Biz konumuz bakımından birkaç örnekle yetinelim. Üçüncü alt başlıkta da değindiğimiz gibi, Locke'un nezdinde dilin ana işlevi insanlar arasında "idea mübadelesi"ni sağlamaktır. Locke'a göre kelimeler ideaların duyulur işaretleridir ve kelimelerin konuşmalarda yerini tuttukları idealar da bu işaretlerin münhasır ve doğrudan anlamlarıdır (III, II, §1). Böylece Locke'a göre anlamlılığı meydana getiren şeyin, kelimelerin ideaların yerini tutması olduğu anlaşılmaktadır. Kelimelerin, ideaların duyulur işaretleri olduğu hususunda Condillac, Locke ile hemfikir olduğunu söyler (2010, I, II, IX, §88). Condillac da kelimelerin idealarımızı adlandırdığımız eklemli sesler olduğunu savunur (1798, s. 20). Arnauld ile Nicole de kelimelerin idealarımızı temsil ettiği kanısındadır (1992, s. 78). Rousseau da, tarihin ilk dönemlerinde insanların teessürlerini jestlerle ve haykırışlarla dışa vurduğu, tarihteki fikrî zenginleşmeyle ise idealarımızı ifade etmede eklemli seslerden müteşekkil kelimeleri kullanmaya başladığı kanısındadır (2012, s. 66). Bu itibarla onun da, kelimelerin anlamlarının işaret ettiği idealar olduğunu varsaydığı söylenebilir. Keza Descartes'ın ve Leibniz'in de, "yerini tutma olgusu olarak anlamlılık" tanımına katıldığına dair pek çok emare vardır, ama bir farkla: Onlar, kelimelerin doğrudan doğruya zihnimizdeki idealarımızın yerini tuttuğu şeklindeki Locke'vârî formülasyon yerine, daha ziyade hüküm cümleleri bildiren dilsel ifadelerimiz içinde geçen kavram adlarının, zihnimizdeki fiilî kavrayışlarımızın [*nos conceptions actuelles*] yerini tuttuğu şeklindeki açıklamayı kabul etmeye hazır görünür. Bu nüans, büyük oranda onların idea anlayışlarının diğerlerinden farklılığına bağlıdır.[6] Andığımız filozofların hepsi de neticede, dilsel anlamlılığı bir "yerini tutma" olgusuyla açıklama ve "zihinci"[7] [*mentaliste*] bir anlam görüşünü destekleme ortak paydasında birleşir.

Aslında Saussure de, örtük biçimde itiraz ettiği filozoflar kadar, zihinciliğin özel bir versiyonu olan ideacı[8] [*idéationniste*] bir anlamlılık teorisi yanlısıdır: "*Dil idealarımızı dışavuran/ifade eden bir işaretler sistemidir*" (1995, s. 33) diyerek kendi pozisyonunu açıkça ifade etmektedir. Yani anlamlılık ona göre neticede zihinsel entiteler olan idealarımızla ilişkili bir olgudur. Fakat bu sırada Saussure dil felsefesindeki yaygın anlayıştan yine de ayrışır. Ona göre anlamlılık, bir *nomenklatura* gibi düşünülen dildeki kelimelerin yalnız başlarına

[6] Konumuz doğrudan bu olmamakla birlikte, söylediğimizin altı boş kalmasın diye, bir örnekle çok kısaca açıklarsak: Locke'un *idea* terimini, fiilî kavrayışlarımızı da içine alan bir genişlikte kullanışından farklı olarak Descartes ile Leibniz açısından idealar, fiilî kavrayışlarımızı onların zemininde oluşturduğumuz şeylerdir. Yani idea ile fiilî kavrayış veya düşünce Descartes ile Leibniz açısından aynı şey değildir. Bu itibarla idealar bir bireyden diğerine değişmediği halde, aynı konu hakkında çoğunlukla farklı fiilî kavrayışlarımız veya düşüncelerimiz vardır: Meselâ bir kimse altının sarı renkli ve kıymetli bir maden olduğunu, bir başkası eritilebilir ve ağır olduğunu, yine bir başkası ise onun kal potasına ve kezzaba karşı dayanıklı olduğunu bilebilir (Leibniz, 1935, III, XI, §24). Böylece, altına dair fiilî kavrayışlar hem kişiden kişiye hem de çağdan çağa değişebilir. Örneğin, Leibniz'in çağından farklı olarak biz bugün altının metallerin en ağırı olmadığına dair bir kavrayışa sahibiz.

[7] Takip eden dipnotta da değineceğimiz "zihinci" anlam yaklaşımları, "dilsel anlamlılık"ı, teessürler, yönelmişlikler, mefhumlar, idealar, kavramlar, fiilî düşünceler gibi, hepsi de psişik ve zihinsel olan entiteler ile açıklamaya çalışan görüşlerin ortak adıdır.

[8] Daniel Laurier'nin de belirttiği gibi "zihinci" ya da "ideacı" diye adlandırılan yaklaşımlar "anlamlılık"ı, dili kullanan kişilerin zihinlerindeki bazı fenomenlerle veya süreçlerle açıklamaya çalışır (1993, s. 17). Aynı yazar zihinci anlayışın dili, düşüncelerin iletilmesinin ya da içsel ruh durumlarının dışa yansıtılmasının bir âleti olarak gördüğü tespitinde bulunur (1993, s. 17).

alındıklarında birer ideanın yerini tutmasıyla ortaya çıkan bir durum olmasa gerekir; zira "*dilsel sistem ayrımsal bir idealar dizisiyle kombine hâldeki ayrımsal bir sesler dizisidir*" (1995, s. 166). Nasıl ki -üçüncü alt başlıkta gördüğümüz gibi- Saussure'ün nezdinde dil, dil öncesi ideaları adlandıran bir yapı değilse, anlamlılık da dil öncesi entitelerin yerini tutma olgusuyla açıklanamaz. Yine nasıl ki -ilk alt başlıkta gördüğümüz gibi- onun nazarında dilsel birimler, filozofların varsaydığının aksine kelimeler değil işaretlerse, anlamın taşıyıcısı unsurlar da "işaret eden + işaret edilen", yani "işitsel imge + idea"dır.

Hâl böyleyken, makalemizde adı geçen filozofların varsaydığı gibi, idea, kavram ya da fiilî kavrayış ile kelime arasında bir temsil veya yerini tutma ilişkisi söz konusu olamaz Saussure açısından. Onun şu üçlü tespiti, bu bakımdan önemlidir: "*1° İşaret/gösterge ancak anlamı sayesinde var olur; 2° Anlam ancak işareti sayesinde var olur; 3° İşaretler ve anlamlar ancak işaretlerin farklılığı sayesinde var olur*" (2014, s. 50). Bir ayrımlar sistemi olarak dilde anlamlılığı meydana getiren, bütünlüğünde alındığında işaretlerin kendi aralarındaki farklılıklarıdır. Saussure kelimelerin anlamının özü itibariyle negatif bir şey olduğunun altını çizer (2014, s.89). Böylece, Saussure'ün perspektifi içinde anlamlılık olgusu, "temsil etme" veya "yerini tutma" olarak değil, ancak "farklılıktan doğan değerler" yoluyla açıklanabilir.

Yukarıdaki teorik mülâhazaları, türeteceğimiz bir örnekle teste tâbi tutalım: Daha önce hiç karşılaşmadığımız bir kişiyle telefonda ilk kez konuştuğumuzu hayâl edelim. Meselâ bir emlâkçı olsun bu kişi ve bize şöyle desin: "Aynı zamanda satlık bir dayre, ama mal sahabi kiralamağa da açık". Duyduğumuz bu sözdeki *satlık*, *dayre*, *mal sahabi*, *kiralamağa* şeklindeki telâffuzlar güya "standart"dan sapan işaret edenlerdir. Ama basbayağı da zihnimizde standart telâffuz edilen hâlleriyle *satılık*, *daire*, *mal sahibi* seslerinin işaret ettiği ideaları ya da kavramları çağrıştıracaktır. Peki, nasıl ve niçin? Tam da Saussure'ün "*dilde sadece ayrımlar vardır*" diyerek vurguladığı negatif farklılıklar sebebiyle: Şiveli konuşan emlâkçının söylediğindeki işaret edenler, hâlâ ayrımsal değerlerini muhafaza edecek kadar "düzgün"dür. Bununla karşılaştırmak üzere, ikinci bir durum kurgulayalım: Tuşladığımız telefon numarasının, bu kez, kendini emlakçı gibi göstererek deney yapan bir lengüiste ait olduğunu farz edelim ve bize şöyle desin: "Ayın azmanda saltık rahibi, âmâ sahabe kir almaya da açık". Bu durumda ise işaret edenler, Türkçenin dil sisteminde başka değerler taşıyan işaret edenlerle ayrımını koruyamayacak kadar deforme edildiğinden, lengüistimizin dediği doğal olarak anlaşılamaz.

Bir yanlış anlamaya mahâl vermemek için şunu da belirtmekte yarar vardır: Saussure'ün, açmaya ve örneklemeye çalıştığımız iddiası, "şiveli konuşma" ile ilgili bir durum da sanılmamalıdır. Bunu, sadece, işaretler arasındaki karşılıklı farklılıkların, anlamlılığı meydana getirdiğini örneklemek üzere türettik. Yani, tıpkı *satılık* gibi *satlık* akustik imgesinde de, işaret eden ile "piyasaya arz edilmiş ürün, mal" işaret edileni hâlâ birbirine bağlı kaldığı ve *satlık* tam da bu sayede anlaşılabilir olduğu hâlde, *saltık* dendiğinde, artık başka bir işaret edene dönüşmektedir: "mutlak" denen şeye. Dolayısıyla da, *satlık* ile *saltık* işaretleri/göstergeleri gibi, aynı seslerin farklı kombinasyonlarından müteşekkil işaretler arasındaki anlamsal farklılığı yaratan şey, bu işaretlerin hem işaret eden kısmının hem de işaret edilen kısmının birbirinden farklılığıdır. Burada Türkçe, *satılık*, *katılık*, *sarılık*, vb. işaretlerin aralarındaki farklılıklarla birbirlerini karşılıklı olarak sınırlamaları sayesinde anlamsal değerlerini kazandıkları bütün bir sistem meydana getirir. Dilde, kavramlar arasındaki ayrımlar ile gösterenler, yani ses imgeleri arasındaki ayrımlar/farklılıklar,

karşılıklı olarak birbirine dayanmaktadır ve bu çifte ayrımsal yapı anlamlılığı mümkün kılmaktadır. Saussure işte bu itibarla, dilde anlamlılığı meydana getiren şeyin "negatif değerler" olduğunu ve dilde sadece farklılıkların/ayrımların bulunduğunu savunmaktadır.

Sağır dilsizlerin aralarındaki koyu sohbetlere, toplu taşıma araçlarında şahit olanlarımız çoktur: Aralarında, (mimiklerle, baş, boyun ve omuz jestleriyle de destekledikleri) çeşitli el-kol hareketleriyle,[9] sözlü dillerde konuşanlar kadar hararetli tartışmalar, malumat paylaşımı ve hattâ espriler yaparlar ve bu bakımdan da kimseden geri kalmazlar. Bu yolla anlam aktarımını mümkün kılan şey, sağır-dilsiz lisanındaki işaretler olarak el-kol hareketleri arasındaki farklılıklardır. Sağır dilsiz lisanındaki işaret/gösterge ise, (bu kez artık işitsel imge yerine) görsel imge + kavramdır. Bizim (sağır dilsiz işaret lisanını bilmeyenlerimizin) onları seyrederken birbirinden ayırt edemediğimiz görsel imgeleri zihinlerinde birbirinden ayırt edebilmeleri sayesinde anlaşabilmektedirler. El-kol hareketlerinin vücutlarından mesafesini azaltıp çoğaltarak fiilleri farklı zaman kiplerinde bile ifade edebilirler ve bu itibarla da iletişim araçları aslında tastamam bir dildir.

5. Sonuç

Makalemiz boyunca inceleyerek gün ışığına çıkarmaya çalıştığımız Saussure'ün örtük itirazlarının önce bir bilançosunu çıkaralım. Ardından da Saussure'ün yeni dil kavrayışının sergilediği büyük resme bakmayı deneyerek bitirelim. Makalemizin ilk alt başlığında incelediğimiz itirazının, klasik dil felsefesinde "işaret" muamelesi yapılmış olan entiteye yönelik olduğunu gördük. Bu hususta filozofların, Saussure'ün nezdinde "çifte hatalı" diye nitelendirebileceğimiz bir anlayış sergilediğini açıkladık: Hem işareti işaret edene indirgiyor hem de işaretten kelimeyi anlıyorlardı. Saussure'ün düşünsel devrimi, işaretin "işaret eden + işaret edilen", yani "işitsel imge + idea" şeklindeki bütünsel yapısını keşfetmiş olmasıdır. Saussure'ün ikinci örtük itirazının, birçok filozofta karşımıza çıkan dil öncesi idealar varsayımına yönelik olduğunu savunduk. Bu bakımdan, Altuğ'un da tespit ettiği gibi (2001, s. 175) Saussure'ün yaptığı değişikliğin, felsefe tarihinde Platon'dan beri hüküm süren dil anlayışına karşı bir "meydan okuma" olduğu söylenebilir. Saussure felsefe tarihinde çok rastlandığı hâliyle "dil öncesi kavramlar arasındaki ayrımlar varsayımı"nın geçersizliğini ortaya koymaktadır. İnsan zihninde dilden önce kavramların teşekkülü imkân dâhilinde değildir. Harris ile Taylor (1997, s. 218) Saussure'ün *Dersler*'inin bütününün, dilin "adlandırma" ile karıştırılmaması gerektiği görüşüne adandığı değerlendirmesinde bulunur. Batı geleneğindeki dil anlayışları içinde muteber bir konumu olduğunu belirttikleri "vekâletçilik" [*surrogationalism*] de onlara göre söz konusu karıştırmanın bir ürünüdür. Yazarlar, "vekâletçilik" yaklaşımının, kelimeleri, dil dışı bir mizaç taşıyan şeylerin yerine geçerek anlam kazanan temsilciler ya da vekiller gibi gördüğünü kaydeder. Böylece vekâletçilik, dili, dil ile onun dışında bağımsız mevcudiyet taşıdığı varsayılan şeyler arasındaki ilişkiler bağlamında açıklamaya çalışır. Saussure'ün dil kavrayışı bu bakımdan tam bir "vekâletçilik" eleştirisidir. Saussure'ün üçüncü örtük itirazınınsa, eski kuşak filozoflarca anlamlılığın bir "yerini tutma" işlevi olarak açıklanmasına yönelik olduğunu

[9] Felsefe tarihinde, sağır-dilsiz lisanının, sağladığı iletişim imkânları bakımından, sözlü dillerden pek de geri kalmadığını vurgulayan Montaigne, Descartes, Condillac gibi filozoflar olmuştur. Üstelik Condillac, *langage d'action* diye adlandırdığı bir hareket ya da davranış dilinin, sadece sağır-dilsizlerce değil, sözlü diller icat edilmeden önce dünyada bütün insanlarca kullanışmış olması gerektiğine hükmeder (Condillac, 1798, s. 6). Böylece onun nazarında *langage d'action*, sözlü dillerin, onun içinden türediği bir tür proto-dildir.

açığa çıkardık. Onun bir ayrımlar sistemi olarak kavradığı dilde, anlamlılığı, işaretlerin kendi aralarındaki farklılıkların meydana getirdiğini gördük. Kelimelerin anlamının özü itibariyle negatif bir şey olduğunun altını çizen Saussure'ün perspektifi içinde anlam taşıma olgusunun ancak "farklılıktan doğan değerler" yoluyla açıklanabileceğini tespit ettik.

Büyük resme bakıldığında, "dili kendi başına ve kendisi için inceleme"yi esas alması bakımından Saussure'ün dile klasik felsefî yaklaşımların taşıdığı ortak amacın da bir eleştirisini ortaya koyduğunu öne sürmek mümkündür. Veciz ifadesini Leibniz'in "*diller insan zihninin en iyi aynasıdır.*" (III, VII, §6) cümlesinde bulan felsefedeki bu ortak amaç, dili kendi başına ve kendisi için değil, insan zihninin faaliyetlerini anlamak bakımından incelemek olmuştur. Oysa Saussure'ün ardından "yapısalcı" denecek yaklaşım, dili insan zihniyle ilişkisinde incelemeyi bir kenara bırakır. Böylece, dilin yapısal olarak özerk bir sistem olduğu postülası, münhasıran Saussure'den kaynaklanır. Bunun yanı sıra, diğer sosyal fenomenlerin hepsinin de dil/dilbilim modeline göre incelenmesi gerektiğini savunan yapısalcılar kuşağının "bilinçdışı yapılar" anlayışının kökleri, Freud kadar Saussure'e de uzanır. Kartezyen gelenekten radikal bir kopuşla, dilin bilincin dışa vurulduğu bir faaliyet zemini olmayıp bilâkis bilinçdışı bir faaliyet zemini olduğunu savunan yapısalcı ve post yapısalcı düşünürlerin, "*dil olguları irademizin ürünü fiiller [actes] olarak değerlendirebilir mi?*" diye soran (2014, s. 153) ve kendi sorusunu "*paraleline konabilecek bütün diğer fiiller içinde, dilsel fiil en az tasarlanan ve en az önceden düşünülen fiildir*" diyerek cevaplayan Saussure'den ilham aldığı da şüphe götürmez.

KAYNAKÇA

Altuğ, T. (2001). *Dile Gelen Felsefe.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Arnauld, A. & Nicole, P. (1992). *La Logique ou l'Art de Penser.* Paris: Gallimard.

Angenot, M. (1971). "Condillac et le Cours de linguistique générale". Erişim adresi http://marcangenot.com/wp-content/uploads/2012/04/condillac.pdf

Barthes, R. (2012). *Göstergebilimsel Serüven.* (Mehmet Rifat & Sema Rifat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Benveniste, E. (2004). *Problèmes de linguistique générale* (1. Cilt). Paris: Gallimard.

Condillac, Et. B. de (1798). *Principes généraux de grammaire pour toutes les langues.* Paris: Librairie A.J. Ducour.

Condillac, Et. B. de (2010). *Essai sur l'origine des connaissances humaines*. Erişim adresi http://fr.wikisource.org/wiki/Essai_sur_l'origine_des_connaissances_humaines

Harris, R. & Taylor, T. J. (1989). *Landmarks in Linguistic Thought* (1. Cilt). London and New York: Routledge.

Jakobson, R. (1976). *Six Leçons sur le son et le sens.* Paris: Ed. de Minuit.

Laurier, D. (1993). *Introduction à la Philosophie du Langage.* Liège: Pierre Mardaga.

Leibniz, G. W. (1935). *Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain*. Paris: E. Flammarion

Locke, J. (1975). *An Essay Concerning Human Understanding*. Oxford: Clarendon Press.

Rousseau, J. J. (2012). *Discours sur l'origine et les fondements de 'inégalité parmi les hommes*. Erişim adresi http://www.rousseauonline.ch/Text/discours-sur-l-origine-et-les-fondemens-de-l-inegalite-parmi-les-hommes.php

Saussure, F. de (1995). *Cours de Linguistique Générale*, publié par Charles Bailly [i.e. Bally] et Albert Séchehaye; avec la collaboration de Albert Riedlinger; éd. critique préparée par Tullio de Mauro. Paris: Presses Universitaires de France.

Saussure, F. de (2014). *Genel Dilbilim Yazıları.* (Savaş Kılıç, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.